

Ö. Kovács József

Kinek a történelme?

Jelenkortörténeti szövegtöredékek és
társadalmi önismeret

„...»nyelvre« is, mely végtére is nem egyéb, mint maga a hangot öltött emberi viszony”¹

Norbert Elias

„Valaki ellen tenni azt jelenti: bosszúállásra készülni. Szemet szemért, fogat, fogért. [...] Nem igaz, hogy az abszolút hatalom és az alattvalók között nincs semmiféle dialógus. Van dialógus, csakhogy ez a kihallgatás dialógusa. Hol a totális hatalom hallgatja ki az alattvalók társadalmát, hol az alattvalók társadalma hallgatja ki a hatalmat.”²

József Tischner

„Az eltagadás, az elfojtás munkája csak azért lehet sikeres, mert kollektív, és mert a habitusok összehangolásán nyugszik, [...] Az elfojtás kollektív munkája csak akkor lehetséges, ha az ágensnek közösek az észlelési és értékelési kategóriái: [...]”³

Pierre Bourdieu

A emberi együttélési formák, a társadalom kutatójaként ismételten ütközünk olyan írott és szóbeli szövegekbe, amelyek rendszerint nem, vagy alig kerülnek be a múltértelmezési beszédmódokba. Elméletileg a múlthoz háromféle módon közelítünk, egyrészt a saját élethelyzetünk, vagyis egzisztenciális alapon, másrészt érzelmileg – ami egyben leginkább tükrözheti a személyes elbizonytalanodást –, harmadrészt intellektuális módon. Természetesen ezek az ideáltípusok elemek a kutatói gyakorlatunkban keverednek, arról bővebben nem is beszélve, hogy az egyes számúság helyett inkább „múltakról” érdemes gondolkodni. Az utóbbi kifejezés az összetettséget, az egyéni és kollektív cselekvések, folyamatok, események és szerkezetek differenciált nézőpontú megközelítését feltételezi.⁴ Saját társadalmi-kulturális milióinkben, politológiai értelemben a saját politikai diktatúránkban, tehát a közelmúltunkban való kutatásban elvileg ugyanazok a módszertani

1 Elias 1987, 250.

2 Tischner 2000, 192.

3 Bourdieu 2002b, 180.

4 „Az egyszerű szónak csak akkor van meghatározott jelentése, ha a részek teljes hiányát jelenti.” Durkheim 1978, 101.

szempontok az érvényesek, mint például a közép- vagy újkorban. Egyrészt nem tudhatjuk, hogy mi miként viselkedtünk volna, másrészt a kortársi összefüggések figyelembevételével nélkülözhetetlen eleme egy koherens magyarázatnak (így például ma egy jogállami nézőpontból látjuk az akkori történéseket). Mindennek azonban csak akkor lehet hiteles ábrázolásmódja és magyarázóereje, ha a történések lokális tér- és időbeliségéből indulunk ki, hiszen a dolgok valóban helyben történnek. Ezzel és az itt közölt szövegekkel összefüggésben az az alapvető kérdésem, hogy mit kezdünk a kortársi, mára már inkább történelemmé vált időszak tömeges, de az érdeklődést általában nem vonzó lokális történeti forrásaival?⁵

A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténetét kutatva a következő nagyobb témakörök mentén látom értelmezhetőnek, leírhatóknak a társadalom konstituálódását a 20. század második felében. A diktatúrában a társadalmi kapcsolatok első meghatározó tényezője a szovjet típusú állami beavatkozás, maga a „szocializmus projektje” volt. Azokat az intézkedéseket és folyamatokat sorolom ide, amelyek sokak szerint a gazdaságban, a politikában és a kultúrában egy társadalmi utópiát akartak megvalósítani. Második „társadalomalkotó” tényezőnek a hagyományos struktúrák megtartóerejét, harmadiknak az iparosítási folyamatot, végül negyediknek a társadalmi cselekvések azon célszerű és „nem tervezett” történéseit tartom, amelyek egyfajta negatív és pozitív „társadalmi autonómiát” jelentettek. A lokális miliók olyan – rendszerint – leplezett jelenségei ezek, amelyek a civilizációs állapotok, sajátos érdekérvényesítések, kooperációk és konfliktusok mentén formálódtak.⁶ Az utóbbiakat – a tárgyalt időszak történéseinek tükrében – a negatív identitások vagy identitásvesztések problematikáján keresztül is értelmezni kellene.⁷ A választható történetkutatói megközelítések közül a mindennapok története, a történeti antropológia eszköztárával, vagy talán akár illusztratív tapasztalattörténeti módon lehet a legutóbb említettek kérdéseit beemelni a múltkutatásba. Bármilyen további elméleti fejtegetést kényszerűen lezárva, az itt közölt forrástörédek az említett negyedik társadalomalkotó tényezőegyütteshez kapcsolódnak.

Politikai-társadalmi-kulturális patológia

„felismerni vélték az elveszett sertést a disznóban”

A kollektivizálási kampány zárása után, 1960 áprilisában, a monori járási rendőrkapitányság „aktívaértekezletén” a tsz-tagok hanyag munkavégzése volt napirenden:

„H⁸. et.: P. elotárs referádáján el kell gondolkoznunk s azt magunkévá kell tenni, hogy munkánk megjavuljon. Sok szempontot adott. Említette, hogy bűnügyi vonalon van még mit tenni. Van még elég tennivalónk. Kétségtelen. Főleg minőség és gyorsaság szempontjából. A sertésekkel kapcsolatban elmondom, hogy kint járt a járőr a Tsz-ben, ahol elmondták, hogy elveszett két sertés, az egyik meglelt, a másik még nem. Később mondták, hogy a Dózsa Tsz. W.C.-jében van egy disz-

5 Kimondott társadalomtörténeti érdeklődésre van itt szükség. L. Bódy – Ö. Kovács 2003. Ezentúl azonban arra az alapvető dilemmára, visszatérő vitára gondolok, hogy az érthetően „mindentudó történésznek” mennyivel van több „joga” a situációk értékeléséhez, mint a „kortársnak”? Strauss 1998, 49.

6 Ezek ábrázolására a szociográfiai igényű irodalmi vagy filmes művek sokszor alkalmasabbak, nem véletlen, hogy éppen a témám szempontjából például Galgóczi Erzsébet írásait (*Közel a kés, A sírásó vallomása*) igen fontosnak gondolom. Galgóczi 1999.

7 Erikson 1991, 404–405.; Pataki 2001, 127–153.

8 A vezetékneveket rendszerint monogrammal jelölöm.

nó. Kimentünk, s felismerni vélték az elveszett sertést a disznóban. Azonban, hogy hogyan került oda, nem tudták. Jelentést erről nem tettek, azonban ettől függetlenül eljárást kellett indítanunk. Pár nap múlva Mende községből értesítettek bennünket, hogy találtak ott egy gazdátlan sertést. Feltelefonáltunk a Dózsa Tsz-be, hogy nézzék meg a sertést, nem-e az övéké. Azonban még a mai napig sem jelentkeztek, hogy megnézzék a sertést. Tehát a Tsz-ek munkáján is van mit javítani. Tapasztaltuk pl., hogy jogosítvány nélkül vezetnek zetort. Figyelmeztettük egypárszor erre a hibára, s most megint csak megtörtént, fel is borult a vezető a traktorral, illetve zetorral, baleset történt vele. Fegyelmi útra terelték az ügyet, s megfizettetik az illetővel a kárt.

Cs. et.: Ezt meg kell vizsgálni, még a mai napon nézze meg H. elvtárs. Valószínűnek tartom, hogy meg lesz a harmadik sertés is. Ez politikai kérdés elsősorban, amelyre az egész állománynak fel kell figyelnie, elsősorban pedig a kommunistáknak. Húskérdésben problémák adódtak elő. Sok sertés, borjú tűnt el és az államháztartásnak gondot okoz ez. Rendőri vonatkozásban igen sok tennivaló adódik. Sok borjút levágtak pl. Péteri, Káva, T. sülly községben, s ezek megelőzésére, felderítésére kell nagy súlyt fordítani. Szíveleljék meg az elvtársak az előző értekezleten hallottakat. Megbeszéltük, hogy felmérjük a járás területét, hogy mikor voltak fedeztetve a tehenek. Meg kell találni a módját annak, hogy azután leellenőrizzük azt, hogy a tehenek megellett-e már, s megvan-e a borjú. Gondot kell erre fordítani, nevelőmunkán, ellenőrzésen keresztül, tapintatosan a kérdést megnézni, érezzék azt, hogy a rendőr tud arról, hogy van állata, s figyelnek rá, ennek pedig az lesz a következménye, hogy tartózkodnak az engedély nélküli vágástól.⁹

A rendőrségi gyűlésen ilyen módon terítékre került húshiány a rendszer ellátási nehézségeinek egyik alapproblémáját villantja fel sajátos nyelvi bravúrokkal, amelyek svejki tapasztalatokat idézhetnek föl.¹⁰ A helyeslő hozzászólásból kiviláglik itt is, hogy az erőszakkal felszámolt egyéni gazdaságok utáni vákuumban miként esett vissza az állattenyésztés. Az ötvenes évek elején megismert napi államhatósági ellenőrzési gyakorlat folytatása jelenik itt meg, amikor az állatfedeztetés és „feketevágások” részletes nyomon követése válik az egyik elsődleges rendőrségi feladattá. A szavak félreértésének, helytelen használatának vagy más jelentéstartalommal való feltöltésének szokásos jelenségére itt csak utalni lehet, holott az a jövő társadalomtudományi kutatásainak egyik igen fontos feladata. Az ilyen típusú átértelmezési gyakorlat a 20. századi radikális, tömeges, traumatikus társadalmi operációk hatására még inkább fokozódott.

A „szocialista törvényesség” egyes rendőrségi értelmezései

A jogállami nézőpontból politikai diktatúraként értelmezhető rendszerben csak igen részleges módon vehető figyelembe – a sztálini 1936-os alapján – az 1949-ben kiadott „alkotmány”.¹¹ Sokkal fontosabbak a különböző pozíciókba került személyek sajátos értelmezései, amelyek egyúttal életszerű közelségbe hozzák a társadalmi gyakorlatot. A propaganda nyelvhasználatának ilyen típusú transzformációi, a lokális miliőtől függő tartalmi feltöltéseinek megismerése nélkülözhetetlen a viselkedésformák történeti leírásaihoz.

„M. elvt.: [...] Mi kommunisták vagyunk, s nálunk az a szokás, hogy nem várjuk meg, hogy a kis hibából nagy legyen, s azután odavágjuk valakinek az asztalára. [...] A szocialista törvényesség nem csak azt jelenti, hogy ha találkozzunk az utcán valakivel, azt nem pofozzuk fel mindjárt, hanem

9 Pest Megyei Levéltár (a továbbiakban PML), MSZMP, Monori J. 1960. 7. f. 23. cs. BM-szervek, Monori Járási Vez. 293–307. 1960. ápr. 26.

10 Régi „mozgalmi” tapasztalat, hogy a „forradalmi terminológiát” hogyan nem értik meg, ill. adnak a kifejezéseknek más formát és jelentést. Figes-Kolonitskii 1999, 128–130., 149–151.

11 V. ö. Mezey 1996, 387–393.

azt is, hogy ha szabálytalanságot lát, nem megy el mellette. Pl. kivilágítatlan kerékpár, vagy bármilyen egyéb dolog. [...] Felvetődött, hogy türelmesek legyünk az elvtársakkal szemben. Ez rendben van. Ez azonban nem jelent valami bizonyos fokú megalkuvást a hibákkal és hiányosságokkal. Az opportunizmus és a megalkuvás közé, s a türelem közé nem lehet egyenlő jelet tenni. A türelmesség és elnézéssel kapcsolatban: Átszerveztünk pár Tsz. községet. Amikor a mi agitátoraink kint voltak, az ellenség meg sem mert moccani. Politikai munkával lehengetlünk az egész községet. Nem tudott az ellenség szóhoz jutni. Amikor azonban tovább mentünk, ott maradt 4–5 elvtárs, észbe kapott az ellenség, s csinálták a különböző dolgokat. Ha bele gondolunk, hogy a járás felét átszerveztük és egyetlen tsz. izgatásos ügy nem volt a járásban, melyben internálást kellett volna alkalmazni, ugyanakkor tudjuk, hogy milyen problémák voltak, akkor látnunk kell, hogy van egy bizonyos fokú megalkuvás szerintem. [...] Ha a rendőr ellen kell tanúskodni, a fél falu felsorakozik, de ha a rendőr mellett kell kiállni, akkor nem lehet találni két embert a faluban. Ebből lehet leginkább leszűrni a tömegkapcsolat állását. [...]

B. elvtárs: Ha megfelelő időben lecsapunk az ellenséges személyekre, kimegyünk oda, elbeszélgetünk, a megjelenésünk feltétlenül hatással lesz. Pl. egy figyelmeztető jegyzőkönyv igen jó hatással lehet az illető személyre. Pl. Káva községből volt itt egy személy, aki figyelmeztetésben részesült, az valósággal összetörve ment ki innen, könnyes szemekkel, – megmagyaráztam neki, hogy ha nem hagy fel ellenséges kijelentéseivel, hát bűnvádi eljárással találja magát szemben. Meg is ígerte, hogy ilyen kijelentéseket többé nem fog tenni, s a kocsmát is elkerüli.”¹²

Hogy a „kis hibát” csírájában el kell fojtani, egyrészt nyilvánvalóan az emberiség történetének régi tapasztalata, másrészt a szöveg keletkezési idejének jól ismert sztálinista öröksége, amire éppen Gerő Ernő Rákosi Máttyás 60. születésnapjára írt cikke is utal.¹³ A rendőrségi, egyáltalán a „rendvédelmi” vagy „erőszakszervezetek” tagjainak szocializációja különösképpen együtt jár a markáns ellenségek alapján kijelölt akciókkal. Az élcsapat mentalitás bolsevik, szovjet módszertana meghatározta a magyar rendőrségi viselkedést is. A „genetikailag kódolt szovjetizálás” történelmileg egyik leginkább nyomon követhető területe éppen ez.¹⁴ Alapvető kérdés, hogy az 1956 utáni időszak rendőrségi milióiban milyen stílusú és tartalmú szövegek hangzottak el a politikai irányítók szájából. A sztálinista retorika, a „vonalhúzás” egyik ismert reprezentánsa volt Marosán György, aki 1959. január elején a rendőrök országos találkozásán a következőképpen foglalta össze a múltbeli és akkori jelenbeli tanulságokat:

„Nem tudom, hogy ki hogy kel fel reggel, hogy fog a napi munkájához, szeretnék tanácsot adni. Ugyanazt, amit én magam szoktam tenni. A maguk munkájához is hozzátartozik ez. Három Lenin idézet van nálam. Én ezt a Lenin idézetet egyszer itt felolvastam. Hogy ebből mi maradt meg az emberek fejében mint vonal, azt én nem tudom. De egyet tudok, hogy a maguk munkájára is érvényes az a szabály, hogy két és fél esztendő után az ellenforradalom után differenciáltabban, kulturáltabban és előrelátóbban kell dolgozni. Amit maguk idáig csináltak, az rendben van, ezzel a tudással, amivel maguk rendelkeznek 3 év múlva nem lehet megélni. [...] Mivel kelek fel reggel? Előveszem a 3 idézetet és megszabom magamnak a napi munkát. [...] Miről beszél Kádár elvtárs? Erről. Akkor kell diktatúrát gyakorolni, mikor diktatúrát kell gyakorolni. Akkor kell adminisztratív rendszabályokat hozni, amikor kell. De amikor ütni kell, akkor ne simogass és amikor simogatni kell, akkor ne üss. Két és fél esztendő után nyugodtan elmondhatjuk, hogy a mi Pártunk politikája magyar és nemzetközi vonatkozásban egyaránt elfogadhatónak és eredményesnek tekinthető.”¹⁵

12 PML, MSZMP, Monori J. 1960. 7. f. 23. cs. BM-szervek, Monori Járási Vez. 293–307. 1960. ápr. 26.

13 Balogh 1986, 391–397.

14 Danyel 1997.

15 Magyar Országos Levéltár, XIX-B-14. ORFK 1950–1979. 138. d. A BM és szerveinek tevékenysége az 1958. évben, szn/1959. 1959. jan. 31.

Marosán a rendőrségi bűnözési gyakorlatot a következőképpen kommentálta:

„Itt van a Belügyminisztérium területén 1958-ban a fegyelmi kimutatás. 13450 fegyelmi történet itt ezen a területen. Nézzük meg ezt egy kicsit közelebből. Mert a maguk munkájának negatív vonása élesen itt ugrik ki. A politikai nyomozó osztálynál 580 fő, a rendőrségnél 6800 fő, a karhatalomnál 2300, a kisebb számokat nem mondom, a büntetésvégrehajtásnál 1300, a tűzoltóknál 892, a légoltalmnál 600, vegyes szervek 813, internálótábor 41, fegyelmi helyzet megoszlása és súlyosabb események. Fegyelmi elbocsátás 638, bűncselekmény miatt vádemelés 326, ittasság, botrányos viselkedés 3000, korrupció 205, különböző szolgálati vétségek: 6000. Párttagság megoszlás szerint ez úgy néz ki kérem, hogy 6748 párttag. 1762 kiszista. Ebből a rendőrség 6817, 326-ot átadott katonai bíróságnak, 924 KISZ, 50%-a párttag. 20–22 ember lett öngyilkos. Álljunk meg itt egy pillanatra. [...]

Nézzék kérem, nem tetszik nekem az, hogy tud egy részeg rendőr bevinni egy részeg embert. Nem beszélek arról, hogy ez karhatalmi vagy erőszakos vagy nem erőszakos cselekedet. Azt az egyet tudom, hogy kegyed nem járhat az utcán részegen. Maga nyilvánosan nem rúghat be, mert én sem teszem. Egyébként azok közé az emberek közé tartozom, maguk tudják, aki nem fog soha ebben az országban antialkoholista propagandát folytatni. De bocsánatot kérek, hát valakinek tisztában kell lenni azzal, hogy, és itt van a hangsúly, hol kezdhet ki bennünket az ellenség. Politikánkban? Nem. Eredményeinkben? Nem. Csak emberi morális magatartásunkban.”¹⁶

A terror alkalmazóinak belső feszültsége, az identitásformák szétesettsége és patológiája, amit hivatalosan fluktuációként tartottak számon, a rendőrségi miliókben is az egyik meghatározó tényező volt. A fenti „statisztikán” túl ezt az állítást a következő adattal lehet igazolni: 1960 közepén a közrendvédelmi állomány (11652) 759 helye betöltetlen volt, ez a hiány Budapesten 12,3%, Veszprém megyében 10% volt. A tisztii beosztottak igen magas arányú, „hivatali hatalommal való visszaélés” és „bántalmazás” miatti fenyegettsége több mint 40%-kal csökkent, ami önmagában is a fizikai erőszak-alkalmazás elterjedtségére utalt. Amit viszont továbbra sem tudtak visszaszorítani, az a rendőrök alkoholizálása, valamint a növekvő öngyilkosság volt.¹⁷

A rendőrségi látómezőben, szakszargonban a civilek világa, akikhez ők is számos módon odatartoztak, „tömegkapcsolatként” jelent meg. 1958-hoz képest különösen megemelkedett a „büntetőeljárás” mellőzésével alkalmazott „egyéb intézkedések” aránya. Ez nyilvánvalóan az 56 utáni megtorlás új feladatához, a kollektivizáláshoz kapcsolódott. 1960-ban Hajdú-Bihar megyében 1958-hoz képest 70%-os növekedést (konkrétan 3934 eset) jelentettek. Itt tehát arról volt szó, hogy tömegesen alkalmazták a „fegyelmi, szabálysértési, ill. egyéb intézkedéseket”, amelyek a tömeges társadalmi reakcióváltást is jelzik. A „közös” javakból való kisebb-nagyobb lopások a korábbi „szegény-gazdag” ellentéppárhoz kötődően egyfajta „új morális ökonómia” kiteljesedését jelentették. A beszámoló szerint a rendőrségi brutalitások továbbra is gyakoriak voltak: „A legsúlyosabb probléma, hogy a bántalmazás, a hivatali hatalommal való visszaélés, mint a tömegeket leginkább eltávolító törvénysértések az elmúlt évben nem csökkentek, bár ezek ellen a pártszervekkel együtt nagymérvű politikai küzdelmet folytattunk. Az összes fegyvelemsértések közül bántalmazásért és hivatali hatalommal való visszaélésért 40 főt kellett felelősségre vonni. A bántalmazások száma azért nem csökkent, mert egyes vezető elvtársaknál vezetésbeli hibák – nem voltak elég következetesek, más volt a hivatalos állásfoglalás és más a magánbeszélgetés során kialakult álláspont, másrészt szemléletbeli hibák,

16 Uo.

17 „Ebben a fél évben 8 rendőr követett el öngyilkosságot, szemben a múlt év azonos időszakának 1 esetével. A fél év folyamán Budapesten, Csongrád, Szolnok, Baranya, Fejér, Nógrád és Komárom megyében történtek öngyilkosságok. Az öngyilkosságok minden esetben erkölcsatlenséggel, italozással, rendezetlen családi körülményekkel voltak kapcsolatban.” Uo. A BM és szerveinek tevékenysége az 1960. évben, 1960. júl. 14.

hogy a civilek kiprovokálják a verést, aki visszafeleselget, azt meg kell verni, többet ér egy pofon, mint 10 feljelentés stb. – mutatkoztak.”¹⁸ Ennek egyik brutális példája történt a Hajdú-Bihar megyei Pocsalyon, ahol két rendőr többek között gumibottal vert meg kiskorú labdarúgókat egy mondvcasinált szövéltetés után. Az ügy kirobbantója a törzsőrmester felesége volt, aki férjét, kollégáját és a kutyáját is ráuszította a faluba Sáránról érkező labdarúgókra, akik közül többet tanúk nélkül már a mérkőzés előtt összeverték.¹⁹

A párton belüli nyilvánosságban is tabusított fegyelmi ügyek visszatérő jelenségei sokszor csak részben különböztethetők meg az általános társadalmi viselkedésformáktól, ezért sem célszerű ezeket csupán az élcsapat retorika mentén értelmezni. Az így felszínre került „deviáns”, privát és közéleti esetek (például verések, verekedések, italozás, nemi erőszak) a konfliktusok felhalmozódása mellett a döntéshozók legitimitáshiányát jelentették.²⁰

„Lőrinctől jobban kell félni, mint a háború idején az ellenségtől”

– a káderekörforgó, a kiskirályok és a politikai hadsereg életvilágairól

A történeti forrásokban, különösképpen 1956 után, folyton tükröződő jelenség az alkoholizálás, a nagyozolási paralitikus viselkedés, a korrupciót is magába foglaló társadalmi-kulturális patológia, amelyek különösképpen a vezetői állásba iskolázottság nélkül kerültek körében váltak sajátos „társadalomszervező tényezőkké”.²¹ Az 56 utáni megtorlások és a régi-új pártállami berendezkedés szintén feltáratlan területe a pozíciók elfoglalásainak módja és a materiális javak eltulajdonításainak gyakorlata. A rendkívülinek nevezett esetekben rutinszerű pártvizsgálatot rendeltek el, amelyek révén a történész részben az életszerű kortársi kontextusokról, állapotokról is képet konstruálhat. A kollektivizálás befejező szakasza előtti pillanatképek rögzítései az akkori, nagyrészt 1956 propagandisztikus képével és az átélt tapasztalatok elfojtása közötti feszültségekkel kapcsolatosak. A Szolnok megyei helyzetet így jellemezték: „A mi megyénkben is az ellenforradalom a pártszervezeteken belül bomlasztóan hatott a kommunista erkölcsre. A központi vezetés hiánya, a téttenség, a bizonytalanság olyan hatást váltott ki a párttagság jelentős részéből, hogy ki vannak szolgáltatva (letartóztatás, házkutatás stb.) és ennél fogva többet engedtek meg maguknak. Ez mindenekelőtt abban jutott kifejezésre az ellenforradalom idején és azt követően is, hogy a párttagság egy része nagymértékben fogyasztott szeszes italt, s kisebb részük kihasználva a helyzetet, hozzányúlt a társadalmi tulajdont képező javakhoz. Voltak olyan elvtársak, akik ezen az úton nem tudtak megállni [...]”²²

18 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban HBML), MSZMP, 1. f. 3. fcs. 1960. 99. óe. VB-ülés jkv. és mellékl. 6–12. 1960. márc. 26.

19 Uo. MSZMP, Derecskei JB, 6. f. 29. óe. Tsz-iratok. 4–5. 1959. okt. 19.

20 Uo. MSZMP, 1. f. 3. fcs. 1959. 67. óe.

21 L. a részletes beszámolókat például a tiszafüredi járásbeli tanácsi és tsz-vezetők, párttagok sikasztásairól, földosztogatásairól, italozásairól, verekedéseiről és fegyverhasználatáról. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (a továbbiakban JNSzML), MSZMP, 1. f. 2. fcs. 1959. 41. óe. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei. 59–62. 1959. febr. 13.; Uo. 65. 1959. ápr. 7. A „normális” és „patologikus” kérdéskörre l. Durkheim 1978, 87.

22 A szokásosan eufemisztikus szöveg a továbbiakban részletezi például a tsz-vagyon széthordását, dézsmálását, csalásokat, botrányokat, „zenés pártaktívákat”. JNSzML, MSZMP, 1. f. 2. fcs. 1958. 50. óe. Egyéb ir.

Szolnok megye több településéről (például Portelek, Kótelek, Jászboldogháza, Jászszentandrás) dokumentált módon jelezték a terror különböző formáit.²³ A tiszajenői állapotok nem csupán erre a falura voltak jellemzők: a tsz-be kényszerítettek nem voltak hajlandók dolgozni. A helyi konfliktusokat alapvetően megnehezítette a tanácsttkár és egyben községi párttitkár viselkedése, aki a kivizsgálás szerint „tényleg gorombán viselkedett a dolgozó paraszttal szemben, többször kezdeményezője volt a verekezésnek és dolgozó paraszttal tettelesen bántalmazott.”²⁴ Kengyelen az egyik helyi párttag attól tartott, hogy a párttitkár züllött életmódja miatt maguk a tagok is „meggyűlölik a pártot”. Szerinte a párttitkárnak az a fontos, hogy a „béjeg elkel”. A pártvizsgálat cáfolni igyekezett azt a vádat, hogy a pártszékházban kártyáznak, isznak és azt bordélyháznak tartják. Csupán két alkalommal látták bizonyítottnak az alkoholfogyasztást: „április 4-én és november 7-én – hogy a párthelyiségben kevertet, illetve 1 liter bort vittek és ott 5 percen belül elfogyasztva eltávoztak az elvtársak, de nem részeg állapotban, a községi vezetők és néhány tsz-elnök volt jelen.”²⁵

A radikáli állami beavatkozások mentén is formálódó, sok tekintetben tipikus karriermintát mutat egy parasztszalád örökösének pártbizottsági jellemzése: apjától 28 holdat örökölt, majd 1950-ben „gyümölcsösét felajánlotta az államnak”, miután állatforgalmi telepvezető lett. Politikai jellegű tevékenységéről ezt írták: „1945-től a Kisgazdapártnak volt tagja. Aktív tevékenységet folytatott a párt megszűnéséig, vezetőségi tag volt és tagja volt a Nemzeti Bizottságnak is. Már ebben az időszakban is együttműködött a párttal. 1956-ban az ellenforradalom idején tagja lett a városi »forradalmi nemzeti bizottság«-nak. A kapcsolatot az ellenforradalom alatt is tartotta és a tanács vezetőivel, több esetben értékes tájékoztatást adott a nemzeti bizottság ténykedéséről, terveiről. Az ellenforradalom után – ténykedését figyelembe véve – másfél hold földet visszakapott megművelésre. Ezen túl saját elhatározás alapján több esetben segítséget nyújtott a váci »Kossuth« Tsz-nek szaktanácsaival.”²⁶

A vidéki „kiskirályok” kifejezés a kortársi, félig hivatalos szóhasználatban is megjelent. Így például a *Fejér Megyei Hírlap* szerkesztői arról írtak jelentést, hogy szerintük Lajoskomáromban miattuk bomlik fel a tsz. Több más normaszegés mellett az elnök a veje nevében külön gazdálkodást folytatott.²⁷ A zsarnokoskodó káderek ellen szervezett módon is tiltakoztak, hiszen azok formája és tartalma a rendszer hivatalos kereteit, alapelemeit egyáltalán nem feszegette, sőt a panasztevők éppen a hangoztatott népi demokratikus és hasonló érvekre hivatkoztak. Ennek egyik esete fordult elő Tácon is, ahol a járási döntéshozók által odahelyezett tanácselnök „kiskirálykodása” ellen a „dolgozók” aláírásukkal tiltakoztak.²⁸ Ugyanakkor sokkal jellemzőbb volt a rádióhoz és tv-hez vagy a pártsajtóhoz névtelenül írt levél. Az ezt követő pártkivizsgálások rendszerint az állítások jelentős részét igazoltnak vették, ahogy ez a vértescsai „tanácsi vezető” botrányai, az agronómus sikkasztásai, többek között a „cigánysoron” elkövetett lövöldözések esetében is történt.²⁹ Azonban a részleges igazolások ellenére az elkövetett cselekedetek következményei – a káderkörforgó logikájából fakadóan – ritkán jelentették a büntetőjogi felelősségre vonást.

23 Uo. MSZMP, 1. f. 2. fcs. 1959. 41. őe. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei. 124. 1959. febr. 25.; 121–125. sz. 1959. márc. 5. Uo. MSZMP, 1. f. 2. fcs. 1959. 39. őe. A rendőrség, munkásórség, ügyészség, bíróság ir. 39. 1959. márc. 5.

24 Uo. 97–98. 1959. jún. 6.

25 Uo. MSZMP, 1. f. 2. fcs. 1959. 41. őe. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei. 186–188. 1959. november, d.n.

26 PML, MSZMP, 1. f. 3. fcs. 99. őe. VB-ülésjvk. 1960. febr. 22. Melléklet.

27 Fejér Megyei Levéltár, MSZMP Megyei biz. 9. d. 19. őe. 1958–59. 21. őe. 99. 1958. nov. 1.

28 Uo. 17. d. 19. f. 1959–60. 41. őe. 426. 1959. jan. (nap nélk.)

29 Uo. 364. 1959. jún. 13.

Az ügyeket egyediségükben kellene megismerni, amelyek jellegzetes hivatalos kezelésére a Fejér megyei főügyész is utalt, amikor a bicskei járási funkcionáriusok (tanács, párt, rendőrség) „*törvényesítő módon*” szerzett ház- és szülőingatlanügyeit vizsgálta. Azt javasolta, hogy ne „*állami*”, hanem csak „*pártvizsgálat*” legyen, amelyben, ahogy ő fogalmazott, a párt igénye szerinti „*kommunista ügyészek*” is részt vehetnek.³⁰

A paranoiával kevert militáns magatartás igen sok tsz-elnököt jellemzett, ennek egyik példáját rögzítették a szigetvári rendőrök. Eszerint a csertői tsz-elnök a közgyűlésen is pisztollyal jelent meg, azzal fenyegetve az öt bírálókat. Egy konkrét esetet is idéztek, amikor hasonló módon például egy szívbeteg nőt állított meg, aki történetesen a saját krumpliját vitte volna haza. Ezek alapján rögzítették, hogy: „*A fentiekre való tekintettel a tsz. tagságnak rossz a munkához való viszonya, mert azt mondják, hogy Lőrincstől jobban kell félni, mint a háború idején az ellenségtől.*”³¹ Hasonlóképpen írt valaki jelentést a szigetvári rendőrségről, hogy a „*27 éves tsz-tag, MSZMP-titkár, munkásőr, erdőbirtokosság pénztárosa*” egy 1954. évi sikkasztás eltussolása és egyéb botrányok után szerinte miként „*menekült be*” a tsz-be, ahol különböző pozíciókhoz jutott. A rendőr szerint az „*MSZMP-titkár, munkásőr, Vásárosbérc községben (Kiskirály) szerepét tölti be. Párt és Tanács szervek munkája O. utasítása (elképzelése szerint dolgozik). Vajon holvan a komonista példa mutatás? O. mind párttitkár, munkásőr, terror allat tartja a népet. [...] Miért kapot O. fegyvert? Azért, hogy védje a népi vagyont?? Népi rendszerünket?? Nem, azért, hogy a népet fegyverrel megfélemlítse, szabadon lophason tovább.*” Konkrét esetleírások követik a súlyos véleményt, amelyek szerint a parasztok kisebb falopásait büntető O. saját, nagyban űzött korrupcióját is fedezni akarta.³²

Szolnok megyében 1958 tavaszán az abádszalóki döntéshozók fegyverhasználatát, botrányokozásait és korrupciós ügyei miatt „*pártbüntetésként*” például arról határoztak, hogy a fegyverhasználat visszavonása mellett az illetők „*nem indulhatnak a választáson*”, valamint „*2 év termelőmunkára*” „*ítélték*” őket. A „*legjobb tanácselnök*” hírében álló, minisztertanácsai kapcsolatairól közismert – azonban ekkorra már teherre vált – személyt Czinege Lajos megyei párttitkár így jellemezte: „*Különösen elítélendő az olyan magatartás, amikor a párt nehezen kivívott tekintélyét járhatja le, a párt tömegkapcsolatát rombolja, hogy részeg állapotban tanácsülésen vagy máshol, nyilvános helyeken lefasisztázz, szembeköpköd embereket.*” A kivizsgálást végző pártbizottsági instruktor a védekező tanácselnök levelére a következőket írta: „*Egy sor dolog igaznak bizonyult a levélből, de meg kell mondani, hogy csak az életrajzi leírás, tehát hol dolgozott, hol volt katona stb., valamint az, hogy végzett különböző iskolákat és pártiskolát is. Az is igaz volt, hogy Abádszalókon termelőszövetkezetben párttitkár volt. [...] A községben azt beszélnek [...] azért váltották le a Tiszaderzsi Földművelésügyi vezetői posztról, mert részegeskedett, az italbolt vezetőket arra biztatta, csak annyit spóroljanak meg, hogy neki minden reggel egy fél deci abból jusson. [...] többször közbotrányt is okozott. 1957. augusztus 17-én az Abádszalóki Lenin*

30 Uo. 19. f. 1959. 11. óe. 223. 1959. jún. 22. Ezt a megfogalmazást sem lehet abszolútizálni, mert pl. a Baranya Megyei Főügyészség jelentése szerint 1959 júliusa és 1960 augusztusa között a megvádolt 93 párttag közül 58-at elítéltek, 29 fő még eljárás alatt volt, hat esetben felmentés vagy megszüntető döntés született. Baranya Megyei Levéltár (továbbiakban BML), MSZMP, 1. f. 1960. 51. óe. Titkos ir. 9–24. 1960. aug. 18.

31 Uo. MSZMP, Szigetvári jár. 3. f. 2. 1960. 9. óe. Tsz-jelentések. 7. 1960. nov. 14.

32 Uo. MSZMP Megyebiz. 1. f. 1958. 43. óe. Levelezés. 30–31. 1958. júl. 14. Igen gyakori botrányos esetek fordultak elő a háború előtti szegény, alig iskolázott, majd kiemelt káder pozíciójába kerültek körében. Ezek több példája: HBML, MSZMP, 1. f. 3. fcs. 1960. 105. óe. VB-ülés jkv. és mell. 53–56. 1960. jún. 2.; Az egyeki, karhatalmistából lett vb-titkárt durvasága miatt zárták ki a pártból. Uo. 1960. 110. óe. VB-ülésjkv., mellékl. 85–86.; A kismarjai tanácselnök többek között a tanácsházára a segédrendőrökkel vitetett be egy személyt, s ott verte meg. Uo. MSZMP, Derecskei Jár. 6. f. 27. óe. Dolgozói lev. 6. 1960. márc. 9.

tsz-ben volt vacsora, ahol az elotárs szintén berúgott, összeverekedett a tsz tagjaival, véresre verték egymást. A múlt év novemberében az abádszalóki kocsmában nyilas nótát húzatott a zenésszel.”³³

A „proletárdiktatúra”, a „munkás-paraszt állam” mítoszának megfelelően a zömében agrár és munkás társadalom alacsony presztízszú rétegeiből verbuválódó „munkásörtség” – szintén feldolgozatlan történetei – lakmuspapírszerűen érzékeltetik, hogy a politikai diktatúra milyen módon válhatott társadalmi diktatúrává. 1958 ősztől, a tömeges kollektivizálás idején már minden járásban felruházott, fegyveres alakulatai egyfajta, a szociokulturális körülményektől is függő „szabadon mozgó” egységként tevékenykedtek: „a munkásörök közül egyesek külön jogokat szeretnének élvezni. Pld.: ha valaki társadalmi tulajdon ellen vét és felelősségre vonják, hangsúlyozza, hogy ő munkásör. Előfordul, hogy egyes munkásörök túlkapásokat követnek el, pld. rendőr jelenlétében intézkednek. [...] A munkásörök egy részénél van olyan felfogás, hogy sok funkcionárius csak addig marad tagja a munkásörségnek, amíg magasabb állami, vagy gazdasági funkcióba nem kerül. [...] A választások és a mezőgazdaság szocialista átszervezés munkájában csaknem valamennyi munkásör aktívan részt vett. [...] A rendkívüli esetek terén sajnos súlyos az állapot. Amíg az elmúlt kik. évben 8, a jelen kik. évben már 19 rendkívüli esemény volt. Ezek közül 12 jogtalan lövöldözés (melyből 8 italozás következménye, 1 sebesülést okozott) 3 pisztoly elvesztés, 2 öngyilkosság, 2 igazolvány elvesztés. Legrosszabb a helyzet a püspökladányi járásban, ahol 5 rendkívüli esemény volt. Legjobb a polgári járásban, ahol nem volt rendkívüli esemény. Megjegyezzük, hogy ezek azok a rendkívüli események, amelyeket a pk-ok jelentettek és tudomásunk van róla.”³⁴

Rendszeres beszámolókat olvashatunk munkásörök garázdálkodásairól, akik a vidéki terekben valóban otthonosan mozogtak fegyveresen és anélkül.³⁵ Az országos parancsnokság 1960 áprilisában a következőképpen tálalta a helyzetet: „A munkásörség fegyelmi helyzetének javulását a rendkívüli események számszerű csökkenése is bizonyítja. Míg 1958-ban 313, addig 1959-ben 211 ilyen eset fordult elő. Ezen belül a fegyverrel elkövetett balesetek száma 53-ról 33-ra csökkent.” Az okok közé a „helytelen nézeteket”, „a morális problémákat” és az „iszákosságot” sorolták: „Leggyakrabban ebből adódnak a nyilvánosság előtt elkövetett botrányokozások, fenyegetődzések ittasan vagy józanul. Gyakran párosul ezzel a virtuskodás, az éretlenség. A botrányokozás teszi ki a fegyelemsértések 20%-át. Bár számszerű csökkenés itt is kimutatható, az 1958-ban elkövetett 87 esettel szemben, 1959-ben 43 ilyen eset fordult elő. Nyugtalanító azonban az, hogy a cselekmények most súlyosabbak, mint korábban.” Az ún. függetlenített parancsnokok jellemzése így hangzott: gyakran visszaélnak a beosztással, „nem ismerik a lehetetlent”, míg mások „nagyvonalúak” vagy „túl sokat adnak egyesek a külsőségekre”, „makacsul használják katonai rendfokozatukat”. „Katonaruhát viselnek olyankor is, amikor munkásöri tevékenységet látnak el.”, még mindig „katonának és nem munkásörparancsnoknak tartják magukat”. A felsoroltak miatt 1959-ben 23 függetlenített parancsnokot leszereltek „részesegkedés, vagy egyéb morális hibák miatt”.³⁶

Az előbbi, országos helyzetkép más típusú mélységeit minden egyes megyében nyomon lehet követni. Így például Szolnok megyében a pártbizottsági norma szerint a munkásörségnél 1958 első felében három hónap alatt volt annyi „rendkívüli esemény”, mint összesen 1957-ben. Szinte kivétel nélkül ittas állapotban fordultak elő a következő tipikus ügyek: kocsmai verekedés, tsz-tagok megverése, miközben rájuk lőttek; részegen elkövetett öngyilkosság; szóváltás közben utcai lövöldözés; családtag balesete fegyverhasználat

33 JNSzML, MSZMP, 1. f. 2. fcs. 1958. 49. öe. Dolgozók bejelentései, panaszos levelei. 212., 214., 218. 1958. ápr. 28., 1958. máj. 17., 1958. máj. 26., 1958. júl. 7.

34 HBML, MSZMP, 1. f. 3. fcs. 1959. 75. öe. VB-ülés jkv. és mellékl. 7–13. 1959. jún. 1.

35 JNSz ML, MSZMP, 1. f. 2. fcs. 1958. 50. öe. Egyéb ir. 51–57. 1958. máj. 16.

36 BML, MSZMP, 1. f. 1960. 22. öe. Jelentések a munkásörség fegyelmi helyzetéről. 3–7. 1960. ápr. 6.

közben; a feleség női haragosára lövöldözött az utcán; az állami gazdaságnál tartott értekezlet résztvevői közé lövés.³⁷ Borsodban is a pártbizottsági ülések fegyelmi ügyeinek visszatérő témája volt, hogy „*egyes elvtársak azért öltöztek be munkásörnek, nem pártöntudat, nem kommunista öntudatból munkásörök. [...] Mindig mennek éjjel-nappal és ezt nem büntetésből teszik.*” 1960 őszén a munkásörparancsnok arról is beszélt, hogy ő megvert egy parasztembert, akit a rendőrök korábban már többször „*elcsépeltek*”. Az ilyen típusú brutalitások, az ittasan okozott balesetek karakterisztikus jellemzők lettek az ekkori időszakban.³⁸

A munkásörség retorikájában a konfliktusok okozói mindig a „*hőbörgők*” voltak, akiknek a viselkedését meg kellett „*torolniuk*”. Tolna megyében a korábbi hagyományörzőktől lemásolt zászlóavatáskor – a társadalmi elítélést is reprezentálva – a gyónki kocsmában valaki megjegyezte, hogy „*Kádárnak csak ennyi embere van*”, majd ezután megverték. Hogy mennyire meghatározó volt a térfoglalásuk, annak érzékeltetésére alkalmas a következő részlet: „*március 14-től a munkásörség a megye életében bekapcsolódott és hatását kifejti erre, először is pusztá létével. Mindnyájan emlékszünk erre, milyen meglepetést keltett és az ellenség soraiban megdöbbenést, amikor először Szekszárdon is megjelentek a munkásörök, azok a felfegyverzett munkásemberek [...]*” Egy fegyelmi határozattal kapcsolatban megemlétték a Fejér megyei „*a móri járást, ahol a munkásörök valóságos rémuralmat teremtettek*”. Ehhez képest Tolnában „*csak*” a következőkről számoltak be: „*ilyen esetek főleg részegeskedés, ittas állapotban elkövetett okatlan lövöldözések és rendkívüli események előidézése. Ilyen esetet legalább tízet tudnák felsorolni [...]*” „*A munkásörög, ami nem általános jelenség, de amely egyes munkásöröknél megvan, hiszen a galambokra az utcán, a kutyákra való lövöldözés ennek a gőgnek sajátos megnyilvánulás formája – nem segíti a pártot. [...] De néha komoly állami és Párt funkcióban lévő elvtársak is elkövetnek hasonló fegyelmezetlenséget pl.: a dombóvári járásban M. S. a dalmandi G.Á. igazgatója, Járási Pártbizottsági tag ittas állapotban rendezett egy csetepatét, részegen lövöldözött és ijesztgette a lakosságot. Megállapítható, hogy a lövöldözések gőgös, helytelen egyéni kilengések 90%-a iszákosságból adódik. Küzdenünk kell tehát az iszákosság ellen a munkásörségen belül.*”³⁹

Az „*erőszakcultúra*” és a nőmenklatúrán belüli ügykezelés sajátos példáját nyújtja a következő esetleírás. A Veszprém megyei szentgáli vb-titkár kézzel írt leveléből kiderül, hogy a téglarakást „*társadalmi munkában*” éjjel is végző bándi úttörőket és KISZ-tagokat egy „*banketten*” a munkásörök megverték, majd az egyik sérülthöz nem engedtek mentőt hívni. A fiatalok és a munkásörök egyaránt alkoholos állapotban voltak. A konfliktus akkor robbant ki, amikor az egyik szállítás közben megálltak Herenden egy kocsmánál, ahol a munkásörök „*banketteztek*”. Erről így számolt be a munkásörparancsnok: „*Ekkor már a KISZ-tagok és a munkásörök között már a herendi őrszoba előtt folyt igen hangos vita, hogy állítólag ahhoz, hogy valaki ittasan vezet-e motorkerékpárt, vagy sem, ahhoz a munkásöröknek semmi közük. Ennek ellenkezőjét állították a munkásörök. A nagy zajra az őrsgben levő U. J. elvtárs kijött a herendi porcelángyár kapujához és figyelte az eseményeket, amelyek végül is odáig fajultak, hogy a fiatalok szidalmazták a munkásöröket és kövel kezdték úgy a civilben lévőket, mint a szolgálatban lévő U. J. elvtársat dobálni.*”

37 JNSzML, MSZMP, 1. f. 2. fcs. 1958. 46. öe. Fegyveres szervek, honvédség, rendőrség, munkásörség ir. 25–29. 1958. máj. 9.; HBML, MSZMP, Derecskei JB, 6. f. 13. öe. Tsz-iratok. 1959. Párttagügyek. 27. öe. Dolgozói lev. 6. 1960. márc. 9.

38 Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Mezőcsát, MSZMP, Encsi JB, 1960. 3. öe. Jelentések a tsz-szervezésről. 1960. okt. 11.

39 A jelentésírók visszatérő hivatkozási pontja volt az, hogy „*az ellenforradalom fájának a gyökerét is ki kell irtani*”. Tolna Megyei Levéltár (továbbiakban TML), MSZMP, 1. f. 3. cs. 37. öe. Megyei VB-ülés jkv. 6–18. 1958. jan. 10.

Erre a munkásörök is tettlegességhez folyamodtak és, amelyik fiatalot csak elértek, megverték és megfutamították őket. Bár a fiatalok cselekedete a fegyverhasználat kritériumát meghaladták, a KISZ-szervezetre való tekintettel a munkásörök fegyvert nem használtak. A verés következtében S. P. nevű Bánd-i fiatal foghiánnyal és számos zúzódással a kórházba került. S. E. fiatal feje betört. A többi fiatal is megsérült, azonban ezek sérülése nem volt veszélyes.

Ezzel zárult a fiatalok kövel való fellépése. Mivel az esemény éjjel 02-h-kor zajlott le, feltehetően – a szolgálatban lévő U. J-en kívül – sok szeszt fogyasztottak és így cselekedeteik feletti ítélőképességüknek nem voltak birtokában.⁴⁰ Arról is szó esik a továbbiakban, hogy a munkásörök utána a kocsmában még összeverték egy párttagot („de nem munkásör”), aki állítólag németül „fasisztaizú” dalokat énekelt.

Nyilvánvaló, hogy nem a jogi tényállás megállapítása lehet a történetkutatói feladat, azt azonban rögzíthetjük, hogy milyen viselkedésformák (például karhatalmi fellépés, erőszak-alkalmazás) voltak a parancsnok számára elfogadott normák. Az első, „felületesnek” minősített jelentés után pedig született egy újabb verzió, amelyben a parancsnok – egy részeg rendőr, egy munkásör és annak feleségének – féltékenységi jelenete köré konstruált egy szöveget. A kiosztott, súlytalan fegyelmi határozatok ellenére a brutalitás életszerű kezelése tabut jelentett. Ezt, ahogy a fenti leírásban láthattuk, egy katonai, a „jogos” támadást igazoló („fegyverhasználat kritériuma” és az „ellenség megfutamítása”) beszédmódban zárták le.

Mit lehet elmondani a munkásörség társadalmi összetételéről?⁴¹ Csupán adaléknak tekinthető tolnai mintánk szerint 1957 augusztusának elején 712 fő volt, akik 80%-ban szinte azonos arányban „munkás” és „paraszt” származásúak voltak. Az állomány közel fele 1945 és 1948 között lett a kommunista párt tagja, több mint egynegyedük pedig 1948 és 1953, és csupán 21%-uk 1953 és 1957 között. A „régí” militáns szemléletű, a sztálinizmus attitűdjét elsajátító munkásörök adták a többséget. 84%-uk elemi iskolai végzettséggel, 15%-uk középiskolai, 1%-uk pedig egyetemi végzettséggel rendelkezett. A nagy többség (70%) a 40 év alatti korosztályból került ki. Szocializációs szempontból szintén nagy szerepet játszhatott, hogy 83%-uk katonaviselt ember volt. A tolnai munkásörök 12%-a állami és pártfunkcionáriusnak számított.⁴²

Kérdések és válaszok

A forrásválogatás során elsősorban a kortársi – tabusított – jelenségeket, tapasztalatokat illusztráltam. Azonban célszerű a saját elgondolásainkkal szemben is óvatosnak lenni és arra utalni, hogy az akkori életvilágok jelentős részére nyilván nem látunk rá. A tudásunk, a társadalmi önismeretünk mindig részleges marad.

40 Veszprém Megyei Levéltár, XXXV. 1. MSZMP, 1. f. 1959. 18. őe. A munkásörség tevékenységével kapcsolatos iratok. 36–5–541/2. 1959. okt. 11–12., nov. 3.

41 A hiányzó alap kutatás pótlásának egyik eredményét l. Germuska 2004.

42 Tolna Megyei Levéltár, MSZMP, 1. f. XI. cs. 165. őe. Jelentés a munkásörség fegyelmi helyzetéről. 14–15. 1960. d. n.

Milyen radikális történések okozták a szövegekben tükröződő feldúlt kapcsolatokat, a negatív identitások visszatérő eseteit?⁴³ Tézisszerűen itt öt szempontot említek meg:

1. A szovjet típusú rendszerekben a közjavak és a szolgáltatások magántulajdonként való kisajátítása, tehát a felhalmozás állami ellenőrzése révén a kapcsolati, a politikai tőkeformák váltak elsődlegessé.⁴⁴ Az államosítási, koncentrálnálási folyamatokban a beleszületett nemzedékek sokszor azért sem kérdőjelezzik meg az állam parancsait, mert maga az állam jelölte ki az észlelés, az emlékezés szabályozott módjait. Ez az alárendelődés sajátos testbe vésett jelensége.⁴⁵ A forrásaink keletkezési idejénél maradván, 1956 és a megtorlás traumatikus tapasztalatai az országban maradtak számára egyértelművé tették, hogy abban a milióban kell berendezkedniük. 2. A tág értelemben vett hiánnyal összeköthető korrupció elméleti és gyakorlati kutatása több ok miatt sem egyszerű, miközben minden társadalomban létezik, a mérték azonban nem közömbös. Az egyik nehézség abból adódik, hogy az elemzéshez szükséges fogalmi meghatározások – a „jó” kategóriájából kiindulva – a jogszerűség, a közérdek, a közvélemény és az „erkölcsiség” helyes hatalomgyakorlás szerint különböznek egymástól.⁴⁶ A társadalomtörténeti kutatás számára a közvéleményen alapuló nézőpont a kézenfekvő, már csak azért is, mert a történeti források erre vonatkozóan kimondva-kimondatlanul folyton tartalmaznak utalásokat. 3. Miért van jelentősége az itt közölt forrásszövegeknek? Elsősorban azért, mert tömeges, bár lényegében nem kutatott történeti forrásként jellegében, nyelvében, a szabályszerűségeket és a változások irányát jelezve életszerű közelségbe hozza az emberi kapcsolatok jelentős részét. Ezen mindennapi miliók megismerése nélkül nem értelmezhetők az „alkalmazkodó ellenállás” formái. Tapasztalatom szerint nagyobb mértékben az 1960-as évek elejéig termelődnek az ilyen nyelvezetű források, amely jelenség mögött nyilvánvalóan az 1956-ot követő új típusú diktatórikus hatalmi és uralmi formák állnak. 4. Az 1958 és 1961 közötti össztársadalmi hatású „társadalomtörténeti eseményé”, az agrárvilág magángazdaságainak erőszakos felszámolása, a kollektivizálás vált. Szövegeink ennek a patológikus társadalmi operációnak inkább a kezdetén keletkeztek. 5. Az „alkalmazkodó ellenállás” hétköznapi formáin (a munkalassítástól, az állandó ellenállásig át, a névtelen fenyegetésig) kívül az alattvalói létbe szorultak számára lényegében nem volt más lehetőség.⁴⁷ Scott szerint: „A paraszt az állammal mint munkaadóval, felvásárlóval, ellátóval, pénzkölcsönzővel, munkavezetővel, gazdasági főnökkel és adóbehajtóval szembesül.”⁴⁸ Ehhez annyit mindenképpen hozzá kell fűzni, hogy a bemutatott példák alapján kiderül: a szovjet típusú rendszerekben a tsz-be kényszerített és a csekély mértékben kívül maradt „utóparasztok”⁴⁹ a felsoroltakon túli egyik fő problémája az állami gyakorlat irracionálisága, az „irányítók” nagy részének alkalmatlansága volt. Úgy gondolom, hogy ezzel a toldással kerülhet ténylegesen a helyére

43 A kérdés messzire vezet, de Erikson szerint a negatív identitás az, „amely mindazon identifikációknak és identitástöredékeknek az összessége, amelyeket mint nem kívánatosokat és mint egymással nem összehétközhetőket el kell fojtani magába, vagy amelyeket, csoportja sugallatára mint végzetes »másságot« kell a szexuális szerepben, vagy egy fajhoz, osztályhoz, valláshoz tartozásban értékelnie. Súlyos válságok idején az egyén vagy a csoport esetleg ezeket a negatív elemeket nem tudja a pozitív identitáson belül tartani. Dühkitörések, ezt kihasználhatják totális doktrínák és dogmák, amelyeknek alárendelődnek, egyeduralmukodóvá válhatnak.” Erikson 1991, 404–405.

44 Bourdieu, 2002c, 27.

45 Bourdieu 2003a, 108–109.

46 Gulyás 2004, 8., 12–17.

47 Scott 1996, 109–110.

48 Uo. 117.

49 Márkus 1991.

Scott következő megfigyelése: „A düh és agresszió kordában tartása – meglehetősen nyilvánvaló okokból kifolyólag – jelentős részét képezi az alávetett csoportokban fölnevelkedők szocializációjának. Az alávetett csoportok történelmében a mindennapi politika túlnyomó részben a színlelés politikája, amelynek során az ellenállásnak mind a szimbólumait, mind a gyakorlati részét leplezni kell. A nyílt sértegetés helyébe a pletyka, a gúnynevek használata és a jó hír tönkretétele lép.”⁵⁰

Amiről itt szó volt, annak megértése és értelmezése nemzedéki kérdés is. A politikai diktatúrák életvilágainak megismerése a jelenségeket értetlenül szemlélő mai nemzedékek számára is fontos szempont lenne. Egy visszatekintő, a történéseket és kapcsolatokat homogénnek feltételező véleményalkotásban a lokális idők és terek, az egyes generációk szocializációs különbözőségei rendszerint kiesnek a látókörből. 1956 előzményei és következményei, a megtorlás és represszió különböző technikai mindenképpen erős generációs formaképződési tényezők voltak minden társadalmi szereplő számára. Mindazt azonban itt csak felvetni tudom, hogy mit is lehet érteni az „erős” kifejezés alatt ebben az esetben. Elsősorban a kulcsélményeket, a szocializációs tapasztalatokat és a strukturális tényezőket.⁵¹

Hivatkozott irodalom

- Balogh Sándor (szerk.) 1986: *Nehéz esztendők krónikája 1949–1953. Dokumentumok*. Budapest: Gondolat.
- Bódy Zsombor-Ö. Kovács József (szerk. 2003/2006.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest: Osiris.
- Bourdieu, Pierre 2002a: *Államszemély. A bürokratikus mező eredete és struktúrája*. In: uő: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág (85–115).
- Bourdieu, Pierre 2002b: *A szimbolikus javak gazdasága*. In: uő: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág (147–181).
- Bourdieu, Pierre 2002c: *A „szovjet” változat és a politikai tőke*. In: uő: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest: Napvilág (25–29).
- Danyel, Jürgen 1997: *Politische Rituale als Sowjetimporte*. In: Jaraus, Konrad – Siegrist, Hannes (Hrsg.): *Amerikanisierung und Sowjetisierung in Deutschland 1945–1970*. Frankfurt a. M.; New York: Campus (67–86.)
- Durkheim, Émile 1978: *A szociológia módszertani szabályai*. In: uő: *A társadalmi tények magyarázatához. Válogatott tanulmányok*. Budapest: KJK (21–160).
- Elias, Norbert 1987: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*. Budapest: Gondolat.
- Erikson, Erik H. 1991: *A fiatal Luther és más írások*. Budapest: Gondolat.
- Figes, Orlando – Kolonitskii, Boris 1999: *Interpreting the Russian Revolution. The Language and Symbols of 1917*. New Haven and London: Yale University Press.
- Fulbrook, Mary 2006: *Generationen und Kohorten in der DDR. Protagonisten und Widersacher des DDR-Systems aus der Perspektive biographischer Daten*.

50 Scott 1996, 125.; Ö. Kovács 2009.

51 Fulbrook 2006, 128–129.

- In: Schüle, Annegret et. al. (Hrsg.): *Die DDR aus generationengeschichtlicher Perspektive. Eine Inventur.* Leipziger Universitätsverlag GMBH.
- Galgóczi Erzsébet 1999: *Mama öltözik. Válogatott elbeszélések.* Budapest: Osiris.
- Germuska Pál 2004: *Kádár-kommandó. A munkásőrség.* In: Halmos Ferenc (szerk.) *Száz rejtély a magyar kommunizmus történetéből.* Budapest: Gesta (204–205)
- Gulyás Gyula 2004: *A politikai korrupcióról.* In: uő. (szerk.): *Politikai korrupció.* Budapest: AULA.
- Ö. Kovács József 2009: *A színlelt szocializmusról.* In: Halmos K. et al. (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére.* Budapest: Századvég (483–491)
- Márkus István 1991: *Az ismeretlen főszereplő. Tanulmányok.* Budapest: Szépirodalmi
- Mezey Barna (szerk.) 1996: *Magyar alkotmánytörténet.* 2. átdolg. és jav. kiad. Budapest: Osiris.
- Pataki Ferenc 2001: *Identitás-személyiség-társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései. Élettörténet és identitás.* Budapest: Osiris (108–159)
- James C. Scott 1996: *Az ellenállás hétköznapi formái.* Replika 23–24. (109–130)
- Strauss, Leo 1998: *Természetjog és történelem.* Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor Kft. Ford. Láncki András.
- Tischner, József 2000: *A dráma filozófiája.* Bevezetés. Budapest: Európa.